

עצים ששווה להכיר

חגי יבלוביץ'

אגף הייעור, קק"ל
hagayy@kkl.org.il

זקום מצרי בגבעת תום ותומר

איור 1

ענף נושא פירות זקום מצרי לפני ההבשלה
2024. צילום: חגי יבלוביץ'.

זקום מצרי (*Balanites aegyptiaca*) הוא עץ ממשפחת הזוגניים. העץ גדל בארץ לאורך השבר הסורי-אפריקאי במקומות חמים ולחים: מאזור בקעת ים המלח והערבה בדרום ועד לכפר רופין בצפון. חורשות של זקום ניתן למצוא בוואדי קלט, ליד חצבה וכן בשמורת הזקום ליד קיבוץ מעוז חיים, שנחשב לריכוז עצי הזקום הצפוני בעולם. תפוצתו העיקרית של העץ במזרח אפריקה. לרוב העץ מתנשא לגובה של 4-7 מטר. יש לו מופע פרוע וסבוך, והוא נוטה לעיתים להיות בעל מראה שיחי. ניתן למצוא פרטים חד-גזעיים או רב-גזעיים. העץ מזכיר במראהו שיזף, והוא נושא קוצים קצרים וישרים. הזקום פורח באביב בפרחים קטנים וירוקים שצורתם ככוכב, המאפיינים את משפחת הזוגניים. פירותיו גדולים ודומים לתמר, ויש לו זרע אחד גדול. ישנה שונות גדולה בצורת הפרי – מפרי ארוך וצר ועד פירות קצרים ועגולים. הפירות מתפתחים על העץ במשך כשלושה חודשים (איור 1), ובעת ההבשלה הם משנים את צבעם מירוק לצהוב-חום (איור 2). הפרי הבשל מריח אחד משמותיו הערביים של הזקום הוא "תומייר אלפאקיר" – תמר העניים, והוא מכונה גם "תמר העבדים". אחת האמונות שנקשרו סביבו העץ היא שהוא גדל בשאול, וממנו יאכלו הרשעים שיגיעו לגיהנום. פירות הזקום מכילים אחוזי שומן גבוהים (כ-40%), ובעבר הפיקו מהם שמן שנקרא צורי גלעד, או שמן בלנוס, כשמו הלטיני (*Balanites*).

ליד קיבוץ נגבה נמצאת גבעת "תום ותומר". בגבעה נמצא גן בוטני של צמחי ארץ ישראל, שהקים יואב קידר בשנות ה-80 בשל אהבתו לצמחיית ארץ ישראל. לאחר אסון המסוקים בארבעה בפברואר 1997, שנהרגו בו 73 חיילים ובהם גם בנו, תומר קידר, וחברו הטוב תום כיתאין, הפך הגן לאתר הנצחה לזכר החללים. בשטח הגבעה נמצא עץ זקום מצרי מפואר וגדול ממדים שנשתל במקום בשנת 1980 (איור 3). העץ מתנשא לגובה של יותר משמונה מטרים, וענפיו מתפרשים ברדיוס של שבעה מטרים. לעץ חמישה גזעים ראשיים בקטרים שונים. סביב העץ ניתן לראות פירות רבים על הקרקע ופרטים צעירים שנבטו. העץ נמצא בחלק המערבי של שביל הנצחה בגבעה, וסמוך לו ישנה רחבה להתכנסויות ובה משטח דק, מסך ועצי שיטה סלילנית המצילים על השטח. מדור זרעים של קק"ל אחראי לאיסוף פירות מעצי זקום מצרי במקומות שונים ברחבי הארץ (גבעת תום ותומר, אילת, חצבה, מעוז חיים) שנמצאים בהם פרטים ותיקים בעלי חזות בריאה ומרשימה. בהתאם לתוכניות הייצור כ-500 שתילים מיוצרים מדי שנה, רובם במשתלת גילת. רוב השתילים נשתלים במרחב דרום בהתאם לתוכניות הנטיעה.

השמן נחשב כתרופה לכאבי שרירים ופרקים. למרות טעמו המר של הפרי היו לו וכן לזרעים ולענפים שימושים רפואיים שונים ברפואה המסורתית, כגון טיפול בפצעים, באסתמה ובסכרת. במחקרים עדכניים נמצא כי השמן המופק מהפרי הוא נוגד דלקת.

איור 2

פירות בשלים של זקום מצרי
2024. צילום: חגי יבלוביץ.

ב

א

איור 3

זקום מצרי, גבעת תום ותומר
א. מראה כללי; ב. תקריב של הגזע המפוצל. 2024. צילום: חגי יבלוביץ.